ERDÉLYI TÁRSADALOM, 19(1), 2021, DOI: 10.17177/77171.256
http://www.erdelyitarsadalom.ro

Szentesi-Nejur Szende[1]

A mikrorajon mint életvitelszervezési keret Romániában. Tervek és megvalósulások

Kivonat

A jelen tanulmány a szocialista várostervezés 60-as években tökéletesített formáját, a mikrorajont próbálja ismertetni az olvasóval, bemutatva a mikrorajon ideológiai es térbeli modelljének kialakulását és ennek romániai adaptációit két, építészeti és várostervezési szempontból szignifikáns, különböző léptékű lakónegyeden keresztül. A mikrorajon a szocialista modernitás egyik legjobban működő propagandagépezetének tekinthető a keleti blokk országaiban, a sztálini szocialista realizmus nyomasztó konnotációitól megszabadult kommunista értékek offenzívája közepette. A szocialista mikrorajon tágabb fogalmába sűrített ideológiai apparátusnak három fő összetevője volt. Az első a mikrorajon sajátos városi konfigurációjára vonatkozott, amelyet bár Clarence Perry szomszédsági egysége ihletett, eredeti szovjet konceptként, az ideális szocialista közösség mikrokozmoszaként mutattak be. Ezért a mikrorajon körüli diskurzusban minden a kollektív életről szólt és a független létezés elutasításáról egy komplex rendszerhez való tartozás javára. Az ideológiai modell második eleme az épített tér szintjén működött azáltal, hogy a lakástípusokat az előregyártott betonelemekből készült tömbházak néhány szabványosított modelljére redukálta, amelyek azon túl, hogy a végletekig vitt gazdaságosság eredményei voltak, az egalitárius politika és a kommunizmus túlzott uniformizálási vágyát is megtestesítették. A lakhatás ideológiai áthatottságának harmadik mechanizmusa az intim családi tér szintjén működött, és mind a belső tér tervezésében, mind a családi életvitelben az újat, a szabványosítottat és a minimált hangsúlyozta. A tanulmány egy másik fontos célkitűzése a szocialista lakásépítésre jellemző, tervek és megvalósítások közötti gyakran ellentmondásos kapcsolat megvilágítása.

Kulcsszavak: mikrorajon, szocialista modernizmus, romániai lakótelepek

Abstract. The microraion as a framework for organising life in Romania. Plans and implementations

The present paper attempts to provide an insight into the microrayon, a form of socialist urban planning perfected in the 1960s, by presenting the development of the ideological and spatial model of the microrayon and its adaptations in Romania through two architecturally and urbanistically significant residential districts of different scales. The microrayon is considered one of the most effective propaganda machines of socialist modernity in the Eastern Bloc countries, amidst an offensive of communist values freed from the oppressive connotations of Stalinist socialist realism. The ideological apparatus, condensed into the broader concept of socialist microrayon, had three main components. The first concerned the specific urban configuration of the microrayon, which, although inspired by Clarence Perry's neighbourhood unit, was presented as an original Soviet concept, a

1 Egyetemi adjunktus, Kolozsvári Műszaki Egyetem, Építészeti és Urbanisztikai Kar.
E-mail: szende@n2arh.ro.

microcosmos of the ideal socialist community. Therefore, the discourse around the microrayon was all about collective life and the rejection of independent existence in favour of belonging to a complex system. The second mechanism of the ideological impregnation of housing operated at the level of the built space, by reducing housing types to a few standardised models of prefabricated blocks of flats, which, apart from being the result of economics taken to the extreme, were the embodiment of egalitarian politics and communism's excessive desire for uniformity. At the third level of the intimate family space, the emphasis was on the new, the standardised and the minimal, both in regard of interior space and family life. Another important objective of the study is to shed light on the contradictory relationship between plans and realisations that characterised the communist era housing projects in Romania.

Keywords: microrayon, socialist-modernism, Romanian mass housing

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Szentesi-Nejur Szende (2021). A mikrorajon mint életvitelszervezési keret Romániában. Tervek és megvalósulások. *Erdélyi Társadalom, 19*(1), 57–71. https://doi.org/10.17177/77171.256

A tanulmány ingyenesen letölthető a CEEOL-ról: https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=928 és a GESIS adatbázisából: http://www.da-ra.de/dara/search?lang=en&mdlang=en.

1. Bevezető

A kommunista rezsimek építészeti térben való érdekeltsége ennek propagandapotenciáljából eredt, és nemcsak a reprezentatív városi terekre korlátozódott, hanem a mindennapi élet politikai dogmákkal finomabban átitatott tereire is. A magántulajdon államosítását követő teljes térkontroll lehetővé tette a marxista eszmék beágyazását minden újonnan épített struktúrába, beleértve e mindennapi élet legintimebb tereit (Crowley & Reid, 2002).

Bár a monumentális városközpontok, sugárutak és „népi paloták" a kommunista építészet legszembetűnőbb és ezzel leggyakrabban társított térbeli megnyilvánulásai, a városméretű előregyártottpanel-házas lakótelep ugyancsak reprezentatív megnyilvánulásai voltak a rendszernek. Építésük szerves része volt a kommunizmus átalakítási projektjének, ennek célja a keleteurópai, túlnyomórészt agrártársadalom modernizálása volt ipari fejlesztés és a lakosság jelentős részének a külvárosokban található szabványosított lakásos negyedekbe költöztetése révén (Zarecor-Elman, 2014). Ezeket az alternatív utópiákat, amelyek az egykori keleti blokk országainak legtöbb történelmi városközpontját határolják, a 60-as évekig a Szovjetunió minden szatellitországában széles körben elfogadott szovjet mikrorajon ideológiai és térbeli modellje alapján tervezték.

A mikrorajonnak mint az ideális szocialista közösség térbeli megnyilvánulásának az alapsejtjei a lakóegységek voltak, amelyeket egy sor közlétesítményhez kapcsolódva terveztek meg. Ezek között szerepelt az iskola, óvoda, étkezde, üzletek, mosoda, klub, könyvtár, mozi, sport- és szabadidős létesítmények. Ez egy komplex rendszer volt, amelynek célja a lakáskultúra és a mindennapi élet gyakorlatának átalakítása, valamint a hétköznapi emberek társadalmi-politikai tudatformálása volt. Bár az elképzelés teljes összetettségében ritkán valósult meg, a 60-as évek

mikrorajonjai a közép- és kelet-európai szocializmus valódi gyáraiként (Maxim, 2009), a kommunizmus új típusú emberének termelési helyeiként kerültek a köztudatba.

A mikrorajon térbeli és retorikai taktikája a viselkedés normalizálását célozta a tér kijelölése és a használatára vonatkozó utasítások előírása által. Ezzel a normativitással azonban ugyanolyan erővel állt szemben a közönséges ember társadalmi inerciája és a mindennapi opportunista és transzgresszív logika, amely ezerféleképpen újrateremti a mindennapi élet tereit (De Creteau, 1984). Ebben a kettősségben lehet a kommunista kollektív lakhatást értelmezni, figyelembe véve mindkét hatalmi pólust, amely a fizikai teret alakította: központi politika versus átlagember, ideológia versus mindennapi élet (Szentesi, 2016). A hatalmi viszonyok dinamikája a fizikai tér meghatározója volt, és ez a rendszer összeomlásával vált nyilvánvalóvá, amikor a legtöbb változás következett be a lakónegyedek életében és arculatában.

A mikrorajon mint a teret formáló ideológia és a lakhatás folyamatából származó komplex termék, egy hangsúlyosan kísérleti jellegű építészeti es társadalmi projekt eredményeként jött létre, amely mind a lakótér egyén általi, mind az egyén rendszer általi appropriációjáról szólt. A kommunizmus ideológiailag orientált tömeges lakásépítése olyan betonstruktúrákat eredményezett, amelyek a rendszeren túl fennmaradtak, és máig is az egyének, a családok és a közösségek társadalmi életének alapstruktúráit képezik. Milliók élnek ma is az 1950 és 1990 között épült 80 millió lakásban, amelyből mintegy 14 millió Közép- és Kelet-Európában, 66 millió az egykori Szovjetunióban van.

2. A mikrorajon megszületésének kontextusa

A sztálini korszak építészeti túlkapásai után Nyikita Hruscsov hatalomra kerülésével egy utilitarista szemlélet nyert teret. A Szovjetunió 1958-ban elindította az emberiség történetének legambiciózusabb lakásépítési programját, amelynek célja az volt, hogy hét év alatt 15 millió új lakást építsen, és tizenkét éven belül minden család számára lakást biztosítson. A projektet csak egy radikális szemléletváltás tehette lehetővé, és ezt Hruscsov az 1954-ben tartott beszédében fogalmazta meg. Beszédében a drágának és antiszocialistának minősített sztálini klasszicizmustól való eltávolodást szorgalmazta, és új építészeti koncepciókat helyezett előtérbe, amely a gyors és olcsó építkezést eredményezze. A reprezentativitást az utilitarizmus váltotta fel az építés kultúrájában, amelynek egyetlen célja a költségek és a kivitelezési idő drasztikus csökkentése volt a technikai szabályozás szintjének emelésével, az építészeti tervezés és gyártási folyamat tipizálása és egységesítése által. Ennek a komplex folyamatnak a középpontjába a szabványosított minimállakás került.

A városi lakásépítés néhány szabványosított építészeti modellnek lett alárendelve, amelyek a köztudatba *hruscsovka* néven kerültek be. Ezek az új társadalmi követelmények, anyagok és technológiák szintézisei voltak, és alapvetően arra redukálták a lakásépítést, amit a lehető legolcsóbban és leggyorsabban lehetett betonból, műanyagból és azbesztből ipari építési módszerekkel előállítani. Az ipari építési módszerek még ha gazdaságilag nem is mindig indokoltan, de előírottak voltak (Vais, 2013).

A lakótömbök optimális magasságát négy vagy öt szintben határozták meg a drágának számító liftek szükségességének elkerülése érdekében. A lakások alapterületének és belterének ma-

gasságát a szigorú minimumszabály határozta meg (Szőke, 1960). A lakásépítésben a prioritást a nagy számok képviselték, a cél minél több független lakóegység kialakítása volt a fiatal családok önálló lakásának biztosítása végett. A csekély térbeli törekvések az egyszerűség és a funkcionális logika biztosítására irányultak, a kivitelezés minősége háttérbe került a nagy számok javára. Ezt maga Hruscsov is elismeri önéletrajzában(Khrushchev, 1970; ford. Talbott Strobe).

A gazdasági szempontok mellett a tipizálás láza és a túlzott szabványosítás szándéka, a lakásépítés a két- vagy háromszobás lakás néhány típusára való redukálása révén erős ideológiai összetevővel bírt. Ez azzal a politikával függött össze, amely a szocialista család idealizált képének megalkotására irányult, amely egy házaspárból és két gyermekből állt, ez egy olyan, időbe dermedt társadalmi és építészeti struktúra, amely képtelen volt alkalmazkodni a családi élet vagy a család méretének bármilyen változásához.

A lakások elosztása a szabványos nukleáris családmodellnek való megfelelésen alapult, és ezáltal a fiatal, gyermekes házaspároknak kedvezett. Az egyedülállóságot átmeneti jelenségnek vagy a demográfiai válság szomorú következményének tekintették, e társadalmi kategória számára nem létezett állandó lakáskoncept (Attwood, 2010). Az ideiglenes lakásformák szállodaszerű megoldásokból álltak, amelyekben a minimális lakóegységek, szobák központosított rendszerben voltak üzemeltetve. A vállalati lakások elosztásának szabálya a munkatermelékenység fogalma köré épült, és szoros kapcsolatot alakított ki az otthon és a munkahely fogalma között. Mindamellett, hogy ez a kapcsolat hígította az intim szféra magánjellegét, az otthon létét a társadalmi kötelezettségek: a munkateljesítmény, házasság, nemzés teljesítésétől tette függővé.

A politikai veszélyt jelentő elszigeteltség csökkentésének szükségessége az otthon terére vonatkozó kommunista retorika felfokozódását eredményezte. Ezeknek része volt az otthon mint a kollektivista szellem és a szocialista aktivizmus helye retorika, illetve a szomszédokkal való szoros interakció és a kapcsolatok kiépítésének ösztönzése. A lakótömbök lakói, még akkor is, ha azok nagyon különböző háttérrel rendelkeztek, az új szocialista közösségeket voltak hivatottak megalkotni. Ezek a kis közösségek, amelyeket a lakóbizottság irányított, a mikrorajon még nagyobb és teljesebb szocialista közösségét alkották.

3. Az urbanisztikai modell kialakulása

A mikrorajon városmodelljének kifejlesztésére az 1950-es évek végén került sor egy Moszkvában építendő nagyszabású városrészre kiírt pályázat alkalmával, amely lehetőséget adott azoknak a lakásegységeknek a kidolgozására, amelyek a kollektív élet alapsejtjeivé válhatnak és más sejtekhez kapcsolódva integrálódhatnak egy komplex városi szervezetbe.

A verseny azért is volt fontos, mert a Szovjetunió tervezőcsapatai mellett tizenhárom szatellitországból érkezett csapat is részt vett benne, ami lehetőséget adott a lakhatás különböző megközelítéseinek összehasonlítására, amelyek a kommunista lakásépítés globalizálódó vízióját a kulturális individualizmus árnyalataival ruházták fel. A verseny eredményei szolgáltak alapul az egész keleti blokk számára iránymutatások, javaslatok és kísérleti projektek kidolgozásához (Zoltán, 1961).

A mikrorajon egy 20–50 hektár területű, kvázi önálló városi egység volt, amely mintegy 15 000 lakos lakhatási, háztartási és rekreációs igényeit volt hivatott kielégíteni, és a kommunista államokban a Hruscsov-korszak legelismertebb lakásépítési innovációjának számított. Az egyes lakótömbök csak töredékei voltak egy komplex városi rendszernek, amely a gyermekgondozás és -nevelés (bölcsőde, óvoda, iskola), az étkeztetés (étkezdék, félkész ételeket árusító üzletek, egyes tömbökben közös konyhák voltak, ahol kész ételeket lehetett hazavinni) és egyéb háztartási szolgáltatások (mosoda), sport- és szabadidős létesítmények (könyvtár, mozi), valamint kiterjedt, közparkként kialakított zöldterületekből állt (1. ábra).

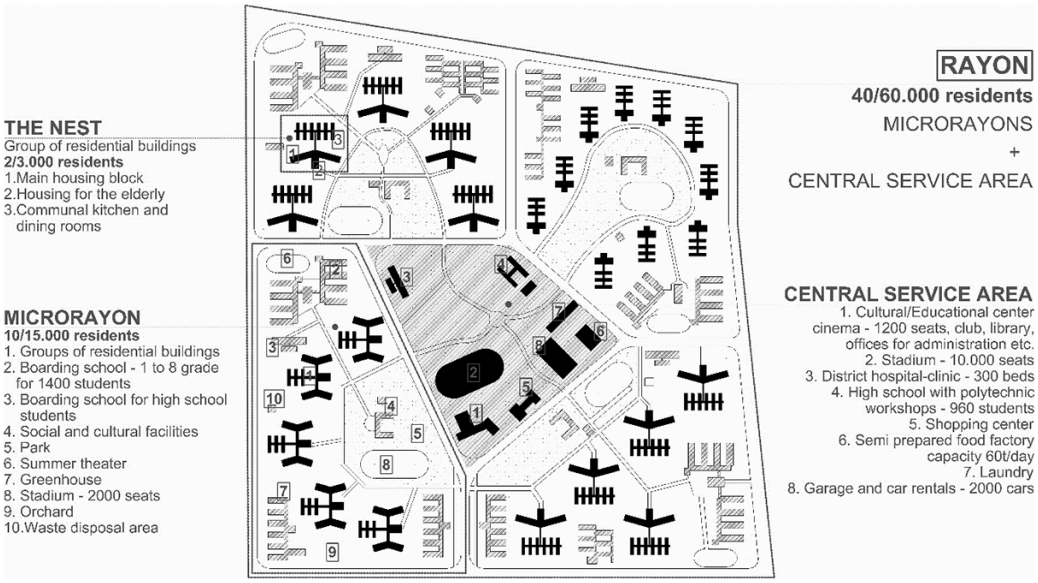

1. ábra. *A rajon és a mikrorajon lépcsőzetes ellátási rendszere (Magyar Építőművészet, 1961)*
Figure 1. *The staggered supply system of the raion and the microraion (Hungarian Architecture, 1961)*

A városi agglomerációkon kívüli urbanisztikai egységekben lévő önellátó közösségek gondolata nem szovjet eredetű. Nyugat-Európában már létezett különböző formákban, amelyeket Ebenezer Howard kertváros-koncepciója vagy Raymond Unwin szatellitvárosa ihletett. A nyugati kertváros nagy zöldterületek közé rendezett épületekből állt, és a funkcionalitás és a városhigiénia elvein alapult. Ezeket az elképzeléseket vitte tovább Le Corbusier a *La ville radieuse* urbanisztikai koncepciójában, egyfajta függőleges kertváros, amely a konstruktivista avantgárd által inspirálva, egyenletes távolságban elhelyezkedő lakótornyok sorozata egy hatalmas zöld területen. Ez a modernista város ideológiai modelljét szolgálta, amelyet az 1933-as Athéni charta fogalmazott meg.

Egy másik urbanisztikai modell, amely a szovjet mikrorajon ötletének alapjaként szolgált, Clarence Perry 1920-as évek végén tervezett szomszédsági egysége volt. A szomszédsági egység egy két-négyezer lakásból, bevásárlóközpontból, iskolából, óvodából, közösségi házból és temp-

lomból álló, kvázi önálló városi egység, amely körülbelül öt perc alatt bejárható területet foglal magában. A Perry által felvázolt és a mikrorajon-koncepcióban továbbfejlesztett szervezési elvek a következők voltak: az iskola a szomszédsági egység középpontjában helyezkedik el, az iskola hatékony fenntartása szabja meg az egység lakosainak számát, a nagyobb autóforgalom az egység peremére korlátozódik, és ez zárja körül az egységet, a belső utcák csak csökkentett forgalmúak, a kereskedelmi területek az egység szélein helyezkednek el, a parkok és szabad területek az egység területének legalább 10%-át teszik ki.

A szocialista mikrorajon abban különbözött Perry szomszédsági egységétől, hogy nem önálló urbanisztikai egységként képzelték el, hanem mint ahogy a neve is mutatja, egy még nagyobb városi test, a rajon részeként (Kőszegfalvi, 1962). Ennek természetesen ideológiai töltete is volt, és ez a töltet a lakóterületek megszervezésének teljes egészében jelen volt. Az ideológiai követelmények között szerepelt a városi kényelem általános érvényesítése a lépcsőzetes ellátórendszerek hálózatán keresztül, a nők háztartási munka alól való felszabadítása közétkeztetés, háztartási szolgáltatások és gyermekgondozási intézmények rendszere által, valamint a kollektív élet kialakításának és támogatásának térbeli feltételeinek megteremtése. Egy másik fontos követelmény a lakások és közlétesítmények szabványosított, típusmodelleken alapuló tervezése, amely az építés teljes vagy részleges iparosítását lehetővé kellett tegye.

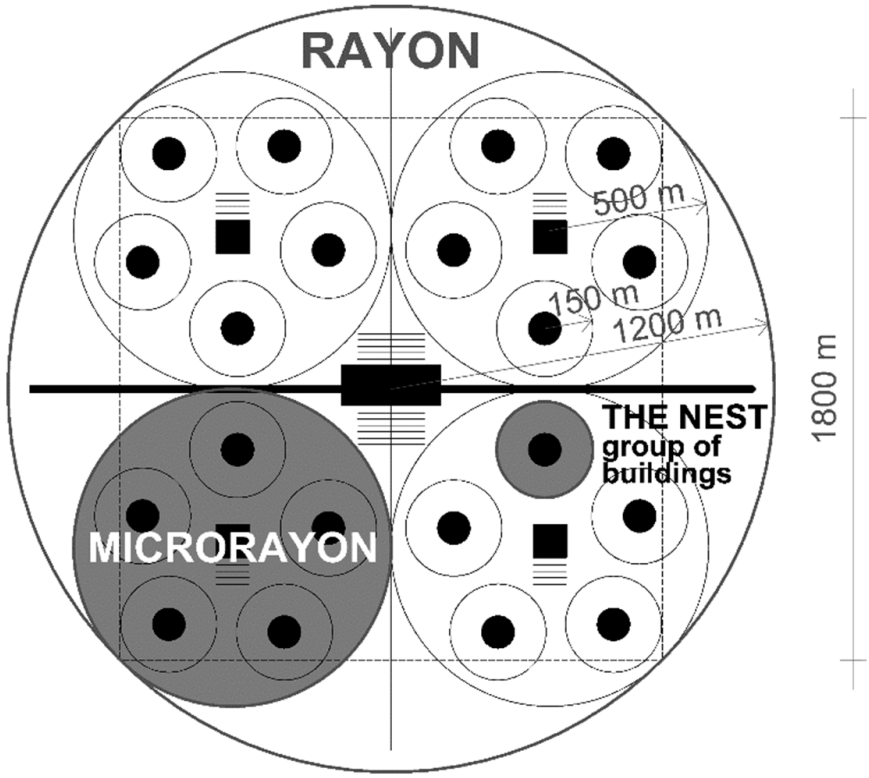

2. ábra. *A lakáscsoport–mikrorajon–rajon városi szerkezete (Műszaki Tervezés, 1962)*
Figure 2. *The urban structure of the housing group-microraion-raion (Technical Design, 1962)*

A mikrorajon mint az ideális szocialista közösség térbeli megnyilvánulásának városi koncepciója azonban inkább diszkurzív szinten létezett, a tervek szintjére redukálódott, és nem mindig valósult meg az elképzelés teljes komplexitásában. A gazdasági korlátok miatt a szociális létesítmények építéséről gyakran lemondtak. A bölcsődék, óvodák, mosodák és egyéb háztartási szolgáltatások bár a mikrorajon-koncepció szerves részét képezték, nem mindig valósultak meg. Ez különösképpen a nőket érintette, csökkentve a nők esélyeit arra, hogy fizetett munkát vállaljanak, és kizárta őket a kollektív szabadidő-élvezetéből, ami a szocialista életmód ideológiai lényegét képviselte.

4. A mikrorajon adaptációi a keleti blokk országaiban

Az 1950-es évek második felében tökéletesített szocialista mikrorajon koncepcióját átvették a szatellitországok is, amelyek a második világháború után szovjet mintára alakították át lakáspolitikájukat. A lakásépítés ezekben az országokban is állami irányítás alá került, tükrözve a társadalmi és gazdasági prioritásaikat, elsősorban az iparosítást, amely a lakásépítés fő meghatározójává vált. A lakásépítési programok, amelyek szorosan kapcsolódtak az iparosítás fokozódásának folyamataihoz, az építőipar tudományos fejlődése szimbólumainak számítottak. Tartalmukat a pártkongresszusokon ötéves tervek formájában határozták meg, amelyek a meglévő városok lakónegyedei és az újonnan tervezett városok fejlesztési irányait egyaránt meghatározták.

Az 1960-as évek elején a szocialista országokban lakhatásról szóló konferenciák sorozata kezdődött. Ezek főként arra összpontosítottak, hogy az építkezési rendszer egységesítése révén hogyan lehet csökkenteni a lakásépítés költségeit és ezáltal lehetővé tenni az ambiciózus lakásépítési terveket. Az 1950-es évektől kezdve, ellentétben a nyugati országokkal, ahol a lakásépítés üteme stagnált, a szocialista országokban – Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia, Kelet-Németország, Románia, Magyarország, Lengyelország, Jugoszlávia – olyan fejlődési folyamat indult el, amelynek során az új lakások száma fokozatosan a két-, sőt négyszeresére nőtt, és az 1980-as évekig folyamatos növekedést mutatott (Körner & Nagy, 2006).

A nagy lakótelepek építése fontos eleme volt a kommunista projektnek, amelynek célja a túlnyomórészt agrártársadalom modernizálása volt az ipar fejlesztése és a lakosság nagyrészének a városi központok előregyártott elemekből épült lakótömbjeibe való áthelyezése révén. Ezek a nagy lakónegyedek, amelyeket az Athéni charta elvei alapján terveztek, meglehetősen magas életszínvonalat biztosítottak a lakosoknak. A lakások korszerűek voltak, minden közműhöz csatlakoztatva, jól szellőztethetők és jól megvilágítottak, szociális-kulturális ellátással és háztartási szolgáltatásokkal, olyan kényelemmel, amelyet a közép- és kelet-európai lakosság nagy része még nem ismert. Így vált a 1960-as évekig minden szatellitországban széles körben adaptált mikrorajon mint az új társadalom gyakorlati és ideológiai szükségleteire adott térbeli válasz egy modern, világos és boldog szocialista utópiává, amely Közép- és Kelet-Európa szinte minden történelmi városrészének peremét határolta.

A szükséges építési tapasztalat hiánya miatt egyes országokban a kommunista lakáskoncepciók Szovjetunióból való átvételét kísérleti lakótelepeken keresztül valósították meg. Ide sorolható például az Invalidovna lakótelep Prágában vagy az óbudai és budafoki kísérleti lakótelep Budapesten, amelyek az új térbeli, technológiai és anyagi konceptek kipróbálása mellett kisebb

léptékű lehetőségeket kínáltak néhány saját urbanisztikai és építészeti megoldás kidolgozására is. Voltak radikálisabb modernista próbálkozások is, mint például a varsói A vaskapuk mögött elnevezésű lakótelep, amelyek inkább a kísérleti konstruktivista struktúrákat és Corbusier modernista elképzeléseit idézték, mint a Hruscsov által előír építési módot. A legtöbb esetben azonban a rajon–mikrorajon–tömbházcsoport szerkezetű nagy lakókomplexumok urbanisztikai modelljét vették át, típustervek alapján iparosított módszerekkel épített lakótömbökkel. Ide sorolhatóak a romániai lakótelepek is, de ez a modell vált végül univerzálissá minden szocialista országban, mint a súlyos lakásválság megoldásának leghatékonyabb módja.

Az 1960-as évek második felére azonban még a keleti blokk országaiban is kezdett megkérdőjeleződni ezeknek a várostervezési megoldásoknak a helyessége. A legtöbb kritika ezeknek a területeknek a városi testből való kizárását, a városi tér hagyományos elemeinek (utca, köztér) hiányát és az előregyártott elemekből épült lakótömbök vizuális egyhangúságát érte. Szociológiai tanulmányok készültek az új városformák életmódalakító szerepéről, szembesítve az elméleti célkitűzéseket a városépítés valóságával (Szelényi & Konrád, 1969). A 60-as évek elején épült budafoki kísérleti lakótelep esetében például a 70-es években végzett szociális felmérések a lakásépítésre vonatkozó meghatározó adatokat hoztak a napvilágra. A budafoki lakásépítési kísérlet a kollektivizált lakásforma és életmód kissé avantgárdabb koncepcióit célozta meg, és központosított háztartási szolgáltatások rendszerében üzemeltetett, kis felületű lakásegységeket hozott létre három modern toronyház formájában. A lakásokhoz szervesen kapcsolódó szolgáltatási központ a redukált felületű lakások különböző funkcióit volt hivatott átvenni, és többek között orvosi rendelőt, fodrászatot, kozmetikát, klubot, könyvtárat, étteremet, élelmiszerüzletet és mosodát foglalt magában.

Az 1970-es években végzett szociológiai kutatások azt mutatták, hogy bár a lakások konyháinak és étkezőhelyiségeinek kis mérete miatt általános volt az elégedetlenség, a közös étterem kihasználatlanul maradt. De voltak más, nehezen megmagyarázható jelenségek is, amelyek a lakosok kulturálatlanságából adódtak, például a toronyházakban lévő modern hulladékgyűjtő rendszer használata helyett inkább az ablakon keresztül a szolgáltatóközpont tetejére dobták a háztartási hulladékot. Mivel az 1960-as években a nagyvárosok szocialista negyedeibe a lakosság nagy része vidékről érkezett, a városi életmódhoz való alkalmazkodás hiánya miatt más funkcionális furcsaságok is kialakultak. Így például a tornyok vízvezetékrendszerének meghibásodásakor kiderült, hogy voltak lakók, akik tyúkokat tartottak a fürdőszobájukban, és a tollak és az ürülék miatt a csatorna rendszeresen eldugult.

Nyilvánvalóvá vált ezzel, hogy az 1960-as évek funkcionalista városnegyedeinek forradalmi, ember alkotta környezete, amelytől a keleti blokk kommunista rendszerei a társadalom átalakulását várták, nem volt elegendő a szocialista utópia megvalósításához. Még ha a budafoki lakáskísérlet kudarcot is vallott, az egalitárius társadalmi ügyek iránti érdeklődésnek volt tanúja. Ebbe beleértve elsősorban az olyan témák problematizálását, mint a nők házimunka alóli felszabadítására és olyan életkörülmények biztosítására irányult, amelyek lehetővé tenné számukra a fizetett munkában való részvételt. Kérdésfeltevésre adott okot a kis méretű lakások funkcionális és térbeli szempontjaival, valamint a környezet lehető legélhetőbbé tételével kapcsolatosan mind a lakások, mind a lakótelep szintjén, de felvetette ugyanakkor a lakószférában történő funkcionális és technológiai kísérletezés erkölcsösségének témáját is.

A szociológiai és biológiai tanulmányokon alapuló optimális lakástípus kísérleti keresése az 1970-es években is folytatódott, prototípusépületek építésével, amelyek a különböző építési és építészeti megoldások megvalósíthatóságát mutatták be. A tervezési munka hangsúlyosan tudományos jelleget öltött, úgynevezett tervezőintézetekben ment végbe a kommunizmus tudomány iránti megszállottságához híven. „A kommunista kísérletben minden tudomány volt: az ipar, a mezőgazdaság, a demográfia, a kulturális élet, a bel- és külpolitika, beleértve az emberek hétköznapi létét, az étkezést, sőt még a szexet is, mindent tudományos alapon gondoltak ki és hajtottak végre (elvben)." (Boia, 2011: 89)

A lakásépítésben a fő politikai cél az ipari módszerek nagymértékű kiterjesztése a tipizálás, a szabványosítás, az előregyártás és az építési munkák gépesítése révén, az iparosítás pedig ideológiai cél volt. A cementgyártás és az előregyártott építőelem iparának fejlődése általánossá tette a beton használatát az építőiparban, és az előregyártott betonelemek (plattenbau, panelák, panelház, hruscsovka) az egész keleti blokkban a lakásépítés általánosan ismert jelképeivé váltak.

5. Románia első nagy lakókomplexumai

A bukaresti Drumul Taberei egyike volt az első nagy funkcionalista lakótelepeknek Romániában, amelyet a szovjet mikrorajon elve alapján terveztek, és több szakaszban épült, 1955-től 1983-ig. Hruscsov 1954-es beszédének hatása Romániában is érezhető volt, mind az Építészszövetség 1957-es irányítóbizottsági plenáris ülésének dokumentumaiban, mind Gheorghiu Dej 1958-as beszédében, amely élesen bírálta a szocialista realizmust annak szocializmusellenes túlkapásai miatt, és előkészítette az utat a funkcionalista-modernista megközelítés számára. A Román Munkáspárt 1960-ban tartott harmadik kongresszusán új kutatási irányok körvonalazódtak: optimális megoldások keresése minimális költséggel, az anyagok hatékony felhasználásával és ipari módszerek alkalmazásával a tömeges lakásépítésben: szabványosítás, tipizálás, előregyártás (Moisescu & Săftoiu, 1964). Románia azon törekvése is kifejezésre jutott, hogy a világ tizenöt legfejlettebb országa közé kerüljön azáltal, hogy 1959 és 1965 között megduplázza, 1975-ig pedig hatszorosára növeli termelési kapacitását. E terv megvalósítása érdekében a '61–65-ös ötéves terv az ipar erőteljes fejlesztését javasolta grandiózus ipari projektek révén, amelyet egy olyan lakásépítési program kísért, amely 1965-ig 300 000 lakást biztosított volna mintegy 1 200 000 lakos számára, és 1975-ig teljesen megoldotta volna a lakásproblémát (Moisescu, 1962).

A Drumul Taberei lakótelep, valamint az ugyanebben az időszakban tervezett másik két nagy komplexum, a Titan és a Breceni-Sud egyenként mintegy 150 000-200 000 lakossal, a város nagy ipari platformjainak – Militari, 23 August-Dudești és Progresul-UMGB – munkásainak lakhatási igényére adott válaszként jött létre. Ezek az ipari központok a főváros fő megközelítési útvonalain helyezkedtek el, és a központhoz csatlakozó területek urbanizációs folyamatát indították el. Az iparosodásból eredő lakásválságot nem lehetett megoldani kizárólag a meglévő beépített területek és a központ átalakításával, és ez a városok szomszédos üres területekre történő bővítésének szükségességét eredményezte. Ezek a terjeszkedések kvázi önálló urbanisztikai egységek formájában valósultak meg, amelyek városméretűek voltak, és adminiszt-

ratív és kulturális középületeikkel való ellátottságuknak köszönhetően a városközponttól függetlenül működhettek (Gherghel, 1971).

A nagy lakótelepek sokszor kinőttek területileg néhány meglévő várost (Lăzărescu et al., 1972). A monofunkcionális lakóövezetek elkerülése érdekében és a városközpont tehermentesítése végett a városrendezési tervek policentrikus koncepciót követtek, és a lakóövezeteket a városközpont politikai-igazgatási és társadalmi-kulturális létesítményeivel, valamint a jövőbeli fejlesztések számára fenntartott területekkel látták el. A nagy lakókomplexumokat, köztük a Drumul Tabereit is önálló városi agglomerációként képzelték el, amelyeket főútvonalak határoltak, és csak egyedi szolgáltatások tekintetében voltak alárendelve a fővárosnak. Annak érdekében, hogy növeljék e városrészek vonzerejét a városon belül, ezeket is egyedi létesítményekkel szándékozták ellátni, mint például a Titant vagy a Drumul Tabereit az odatervezett városi televíziótoronnyal.

A lakókerület-szektort, amelyet északról és délről két nem káros ipari terület, keletről és nyugatról pedig a II. és III. kerületi út határolt, két lakótelepre-rajonra és tíz mikrorajonra osztották, amely 420 hektárnyi területen mintegy 150 000 lakosnak adott otthont, összesen 52 000 lakást tartalmazó tömbökben, mintegy 360 fő/ha sűrűséget érve el. A kerület központi területét egy városi szintű közigazgatási, politikai, kulturális és kereskedelmi funkciókat ellátó városi központ számára tartották fenn. Helyet kapott itt a városháza, általános és egyedi üzletek, színház, mozi és kiállítótermek. E szolgáltatások mellett egészségügyi létesítmények is helyet kaptak volna: egy 600 ágyas kórház, egy 360 ágyas szülészeti osztály és egy nagy poliklinika, valamint az egészségügyi ellátást és a közösségi szabadidő eltöltését szolgáló szabadtéri terek: egy mintegy 30 hektáros közpark, szomszédos sportközpont, egy mintegy 11 000 m^2-es mesterséges evezős tó, egy 2000 férőhelyes szabadtéri mozi.

3. ábra. *Egy 1968-as fotó a Drumul Taberei negyedről, amelyet ironikusan „közlekedési dugó”-ként emlegettek (www.metropotam.ro)*
Figure 3. *A 1968 photo of the Drumul Taberei district, ironically referred to as the “traffic jam” (www.metropotam.ro)*

A két lakótelep szintjén is létezett egy központi létesítményrendszer, beleértve az üzleteket, közigazgatási hivatalokat, szolgáltatóegységeket, nyilvános mosodákat stb. A Drumul Tabereiben épült két kulturális-kereskedelmi központ, a Favorit Központ, amely Gh. Colea, Silvia Stratu, Florentina Craja, I. Vereș, illetve a 2. számú kereskedelmi komplexum, amely Dinu Hariton, I. Trișcu, C. Rulea, I. Vereș, Gh. A. Nadrag egyedi projektjei alapján valósult meg, ezek a modern építészet kifejezési lehetőségeit képviselték a kis típusblokkok tömegében (3. ábra). A kereskedelmi komplexumokat olyan modern elvek alapján építették, amelyek célja az áruk termelőtől a fogyasztóig tartó technológiai, racionális és gazdasági áramlása közötti szerves kapcsolat megteremtése volt. Építészeti kompozíciójuk figyelembe vette az emberi léptéket, viszonylag intim, racionálisan méretezett köztereket hozva létre, elkerülve az idejétmúlt monumentalitást. A két bevásárlóközpontnak a városrészbe való integrálásával az volt a cél, hogy a lakótelepeken belül mind nappal, mind éjjel fontos, a közösség társadalmi életét központosító érdekeltségi területek jöjjenek létre (Lăzărescu et al., 1972). Ezek egyben építészeti hangsúlyok is voltak, amelyek szerkezetükkel, kompozíciójukkal, méretükkel, építészeti-plasztikai kifejezésükkel, térfogat- és színjátékukkal pozitív hatást tudtak gyakorolni a tömeges lakásépítés viszonylag egyhangú képére. A mikrorajon szintjén a napi szükségleteket kielégítő kis kereskedelmi egységek, egy gyógyszertár és a gyermekek gondozását és nevelését szolgáló alapvető funkciók: általános iskolák, bölcsődék és óvodák kerültek kialakításra. A szabadtéri létesítmények közé tartoztak a játszóterek és a sportpályák, amelyek a mikrorajon saját belterületein helyezkedtek el.

A komplexum középpontjában tervezett lakókörzetszintű közlétesítmények nem valósultak meg, és ebből hatalmas zöldfelületek keletkeztek. Az elmaradt létesítmények között szerepelt egy közigazgatási központ, szociális-kulturális intézmények és egy kórház. Ezek helyére a rendszerváltás után templom és szupermarket épült, olyan intézmények, amelyek a posztszocialista Románia legtöbb lakónegyedének üres terét elfoglalták. A Szent Péntek ortodox templom, mint sok más 1989 után megjelent imahely, először egy kis fatemplom volt, majd a Szent Szófia mintájára egy nagy, állandó épületté fejlődött. 1976-ban a központi parkban egy 2500 fő befogadására alkalmas, hárommedencés uszodát hoztak létre, amely ma is működik. A zöldterületek jól karbantartottak, a játszóterek korszerűsítettek és biztonságosak. A lakókomplexum ma Bukarest egyik legzöldebb zónája. A zöldterületeknek és a viszonylag alacsony sűrűségnek köszönhetően a Drumul Taberei Bukarest legcsendesebb negyede (Primăria Municipiului București, 2022).

Még ha a szocialista utópia nem is valósult meg teljesen, és a kórház hiánya valódi problémát jelent a területen, amit számos egészségügyi magánintézmény pótol, a létesítmények száma meglehetősen magas a később tervezett lakónegyedekhez képest, ami vonzza a fiatal családokat. A kerületben tizennégy óvoda, tizenegy általános iskola és hat középiskola működik. Ezenkívül két rendőrőrs és számos, az eredeti projektben előirányzott vagy nemrégiben épített kereskedelmi létesítmény található: négy piac, két hipermarket és két bevásárlóközpont. A kerület közvetlen közelében, a Temesvári körúton a 2000-es években létesített bevásárlóközpontok növelték a környék vonzerejét, és némileg kompenzálták a kerület közterületeinek hiányát, a társadalmi és kereskedelmi élet új, kapitalista típusú polarizációs központjaivá váltak azokban a nagy komplexumokban, amelyek szélén épültek. A városrész két kulturális és kereskedelmi központja a mai napig is működik. Megőrizték kereskedelmi funkcióikat, de modern arculatuk eltűnt az eredeti építészeti koncepció és kompozíció figyelembevétele nélkül végrehajtott homlokzati

felújítások miatt. A Favorit mozi a 2000-es évek óta nem üzemel, de 2010-ben számos civil kezdeményezés indult a mozi megmentésére, amely a városrész egyik fontos identitáselemének számított. Nemrégiben sikerült a mozi ügye érdekében összefogni egy helyi közösséget, amely megalakította a Favorit Kezdeményezéscsoportot, amely a mozi rehabilitációjának és közösségi, szociokulturális központtá való átalakításának szentelte magát.

6. Kisebb léptékű lakótelepek – a kolozsvári Györgyfalvi negyed

Habár a Drumul Taberei volt az egyik legnagyobb, számtalan kisebb léptékű lakótelep épült a 60-as években Romániában, gyakorlatilag minden nagyobb város külterületén. Köztük urbanisztikai szempontból az egyik legreprezentatívabb a kolozsvári Györgyfalvi negyed. Ez volt a második szocialista lakótelep Kolozsváron, a Grigorescu negyed után és több szakaszban épült: az első szakaszban két mikrorajon épült 1965-ben, a második szakaszban pedig még két mikrorajon 1970-ben. A komplexum egy összetett várostervezési folyamat eredménye volt, amely 1955-ben kezdődött egy sor előzetes tanulmány elkészítésével, és amely 1960-ban egy két szakaszból álló várostervezési tervet eredményezett (Mitrea, 2011b). Az északi ipari fejlesztések által generált mintegy 50 000 fős (180 000-ről 230 000-re) népességnövekedés, valamint a gazdasági és kulturális potenciál alapján a terv 1975-ig mintegy 32 500 lakás építését irányozta elő, ami az akkori koncepció szerint tizenegy rajonnak és harminchárom mikrorajonnak felelt meg. A lakásépítés nem korlátozódott az új városrészekre, a város minden területén különböző léptékű beavatkozások történtek: a Horea utca (1959–1963), a Mamaia utca (1962), a Moților utca (1963) stb. meglévő homlokzatainak kiegészítése, a meglévő központi területek átalakítása: a Béke tér (1960) és a Mihai Viteazu tér (1963), a Pavlov utca (1962) és a General Dragalina utca (1964) néhány tömbből álló komplexumai, valamint nagyobb, de nem a városrészek komplexitását elérő komplexumok: Abator (1961), Între lacuri (1962), Plopilor (1967–1969) (Anon n.d.a).

A Györgyfalvi lakótelep szintén egy kisebb, két mikrorajon és egy kereskedelmi és kulturális központból álló fejlesztésnek indult, de később nyugat felé két további mikrorajonnal bővült, összesen 30 000 lakos számára tervezett 8920 lakással. Ezek főként a négyemeletes lakóépületekbe és tízemeletes toronyházakba szervezett két és három hálószobás lakások és garzonlakások voltak. A lakások lakható felülete a kétszobás lakások esetében 28-30 m^2, a háromszobás lakások esetében 38-40 m^2 között alakult. Ezekhez hozzáadták a kiegészítő tárolóhelyiségek, a fürdőszoba és a konyha területeit, amelyek méretét az akkoriban megjelenő modern háztartási gépekhez igazították. A konyhák alapterülete így az étkezővel együtt 5,5 és 6,8 m^2 között volt. A lakások kis szobaszámát és alapterületét szociológiai tanulmányokkal és népszámlálási adatokkal indokolták, amelyek a családtagok számának csökkenő tendenciáját mutatták. 1956-ban a városi területeken a családtagok száma átlagban 2,81 körül volt, az egy-két fős kiscsaládok 52,4%-át, a három-négy fős családok a 34,8%-át, az öt főnél nagyobbak családok pedig a 12,8%-át tették ki az összlakosságnak (Șerban & Arvunescu, 1964). Mint a legtöbb bukaresti és az ország többi részén található komplexumban, a Györgyfalvi negyedben is a központi bukaresti tervezőintézetek meglehetősen szűk típustervpalettája alapján valósultak meg a lakóépületek.

A komplexumot 1964-ben Augustin Presecan moszkvai képzettségű várostervezési szakember, valamint Vasile Mitrea és Aurelian Buzuloiu építész tervezte a város határán lévő szemiurbán hangsúlyosan szintkülönbséges területre. A tervezők szerint a funkcionalitás mellett a városrendezési és építészeti szándékok a szintkülönbségek hatékony kihasználásával a változatos lakótáj kialakítását célozták (Mitrea, 2011a). A koncepció sikeres megvalósulása sok pozitív kritikát eredményezett, köztük az 1979-ben elnyert „az ország egyik legszebb városrésze" titulust (Lascu, 1979).

4. ábra. *Egy 60-as években készült kép a Györgyfalvi negyed frissen elkészült lakóépületeivel és azok első lakóival (személyes fényképarchívum)*
Figure 4. *A photo taken in the 1960s of the newly completed residential buildings and their first occupants in the Georgian Quarter (personal photo credit)*

A zöldfelületek szerves részét képezték a kompozíciónak, összehangolódva a terület domborzatán organikusan kifejlődő urbanisztikai koncepcióval. Így a nyugati oldal lejtőjén parkosított sétány formájában kialakított nagy zöldterület összekötő elem volt a két, különböző magasságban elhelyezkedő mikrorajon között. A városrész tervrajzának atipikus eleme a központi park hiánya volt, amelyet később a déli városrészben található zöldfelületek helyettesítettek. Itt alakították ki és fejezték be 1970-ben a mintegy kilenchektáros úgynevezett „szomszédsági kertet", amelynek létesítményei között játszóterek, szabadtéri amfiteátrum, sportpályák és két olvasópavilon / szabadtéri könyvtár szerepelt. A park és a lakóházak között helyezkedtek el a

gyermekgondozási és oktatási létesítmények: egy óvoda, egy iskola és egy középiskola, amelyek udvarai a zöldterületre néznek. A második mikrorajonban az iskola és az óvoda szintén kissé atipikusan, a mikrorajon szélén helyezkedett el, de előnyükre vált egy beültetett park közelsége. Két szomszédsági szintű kereskedelmi, kulturális és adminisztratív funkciós központ is része volt az eredeti tervnek, de ebből csak az egyik valósult meg, a másik üresen maradt területére a rendszerváltás után egy ortodox templom épült.

7. Zarógondolatok

A kelet-európai és köztük a romániai lakótelepek számtalan ellentmondást mutatnak a tervezés, a megvalósítás és a tényleges térhasználat között. A tervek szintjén létező elképzelt tér, a megvalósított fizikai tér és az effektíve megélt tér közötti sajátos átfedések vagy inkább az átfedések hiánya lehet éppen az, ami a kommunista lakásépítés sajátosságát képviseli. Talán a legszembetűnőbb különbségek e tekintetben a nagy lakókomplexumok, mint a Drumul Taberei, a Györgyfalvi vagy a budapesti József Attila-lakótelepek esetében tapasztalhatók, ahol visszatérő probléma volt a közlétesítmények hiánya. Habár ezek a mikrorajon–rajon idealizált koncepciójának lényeges elemei voltak és a tervek szintjén léteztek, gazdasági okokból legtöbbször nem valósultak meg. Ez hatással volt mind a városrészek észlelhető terére, amelyet a mikrorajonok konstellációinak közepén maradt városi üresség jellemez, mind a megélt térre, csökkentve a terület funkcionalitását és közszerepét, és növelve a lakosok városközponttól való függőségét.

Az ideál és a valóság közötti további eltérés különösen a városrészek életének kezdetén volt érzékelhető, amikor az első lakók beköltöztek, még mielőtt a mikrorajonok mindennapi használatú létesítményei elkészültek volna. Az átadások időszakából származó egyes publikációkban az is szerepel, hogy a lakónegyedeket egy utak és közlétesítmények nélküli állandó építkezési területként élték meg az első lakók. A lakások tervezett és megélt tere között is gyakori konfliktusok és hiányosságok álltak fenn. Ezt a helyzetet a legjobban a budafoki kísérleti lakótelep példája szemlélteti, ahol a lakások építése és a létesítmények közötti időeltolódás miatt is, de nem csak, a modern központi rendszerben üzemeltetett lakások koncepciója megbukott, és mindenféle improvizációkat eredményezett a lakótérben. Ez a kísérlet valójában azt mutatta, hogy a fizikai környezet, a lakás és a szélesebb lakókörnyezet térbeli és funkcionális feltételei nem elegendőek az életmód megváltoztatásához.

Szakirodalom
References

Anon (n.d.a). Cluj-Napoca, repere urbanistice. *Arhitectura RPR*, (1), 16.

Attwood, L. (2010). *Gender and housing in soviet Russia. Private life in a public space*. Manchester University Press.

Boia, L. (2011). *Mitologia științifică a comunismului*. Humanitas.

De Creteau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press.

Crowley, D., & Reid, S. E. (2002). *Socialist spaces. Sites of everyday life in the Eastern Bloc*. Berg.

Gherghel, R. M. (1971). Structura și organizarea zonelor rezidențiale. *Arhitectura RPR*, (1), 29–35.

Khrushchev, N. (1970). *Khrushchev Remembers*. Little Brown & Company.

Körner, Zs, & Nagy, M. (2006). *Az Európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig*. Terc.

Kőszegfalvi, Gy. (1962). Lakóterületek tervezésének újabb elvei a Szovjetunióban a moszkvai pályázat után. *Műszaki Tervezés, évfolyam(lapszám), oldalszám*.

Lascu, N. (1979). Cartierul Gheorgheni. *Arhitectura RPR,* (1).

Lăzărescu, C., Cristea, G., Gheorghiu, D., & Borgovan, A. (1972). *Arhitectura Românească Contemporană*. Meridiane.

Maxim, J. (2009). Mass housing and collective experience: On the notion of microraion in Romania in the 1950's and 1960's'. *The Journal of Architecture, XIV*(1), 7–26.

Mitrea, V. (2011a.) Cartierul Gheorgheni. In Mitrea, V., & Tudose, E. (szerk.), *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani 1960-2010* (173. o.). Imprimeria Ardealul.

Mitrea, V. (2011b). Spre o gândire globală a municipiului. In Mitrea, V., & Tudose, E. (szerk.), *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani 1960-2010* (58. o.). Imprimeria Ardealul.

Moisescu, A. (1962). Új koncepciók a romániai építkezésben. *Magyar Építőművészet*, (2), 44–47.

Moisescu, A., & Săftoiu, E. (1964). *Betonul în arhitectură*. Editura Tehnică.

Primăria Municipiului București (2022). Hărți strategice de zgomot București. https://hartiacustice.pmb.ro/page/hstrat

Șerban, I., & Arvunescu, V. (1964). *Locuința urbană 1961-1964*. Editura Tehnică.

Szelényi, I., & Konrád, Gy. (1969). *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémia Kiadó.

Szentesi, Sz. (2016). *Ideologia comunistă a locuirii colective. Experimente est-europene în anii '60*. UTPress.

Szőke, A. (1960). Egy nemzetközi lakásügyi tanulmány margójára. *Magyar Építőművészet,* (3).

Vais, D. (2013). Techniques of happiness: Housing prefabrication during the 1960's'. *Centropa. A Journal of Central European Architecture and Related Arts, 13*(1), 18–35.

Zarecor-Elman, K. (2014). Architecture in Eastern Europe and the former Soviet Union. In Haddad, E. G., & Rifkind, D. (szerk.), *A critical history of contemporary architecture, 1960–2010*. Routledge.

Zoltán, L. (1961). Egy nagyjelentőségű tervpályázat. *Magyar Építőművészet*, (4), 34–39.